

ВЗАЄМОДІЯ ПОЗИТИВНО-ПРАВОВИХ І ПРИРОДНО-ПРАВОВИХ НАЧАЛ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

ЛАБ'ЯК Ольга Іванівна - аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка

УДК 340.114:167.4+340.13

В статті досліджуються актуальні питання, пов'язані з сутністю міжнародного права в контексті юснатуралістичної та позитивістської концепцій правопознання. Проаналізовані основні аспекти інтегративного взаємодіяння естественного та позитивного начал в рамках міжнародного права.

Ключові слова: міжнародне право, позитивізм, юснатуралізм, аксіологія.

Постановка проблеми

До одного із найвагоміших надбань сучасної цивілізації в цілому можна, безумовно, віднести феномен права. Соціальна реальність з її внутрішньою багаторівневою структурою, що проявляється у сферах суспільного життя, сьогодні об'єктивована у численних нормах і принципах, які забезпечують правове регулювання відносин.

У даному контексті, залежно від характеру та предмету відносин, фундаментальне значення надається двом системам права, як-от: національне та міжнародне право.

На даному етапі свого розвитку міжнародне право представляє особливу систему права, яка наділена ознаками демократичності, соціальності, гуманістичності та антропоцентричності. Динаміка взаємодії міжнародного права з соціальною сферою обумовлена необхідністю забезпечення колективних інтересів держав, міжнародного співтовариства, в основі яких лежить єдина і неподільна система цінностей, як-от справедливість, свобода, рівність, мораль, мир,

які є класичними категоріями юснатуралізму. Незважаючи на існуючі на полісистемні зв'язки міжнародного права з природним правом, воно досі залишається в основному позитивістським за своєю природою та сутністю.

Аналіз останніх досліджень

Ступінь наукової розробки питання, яке стосується дослідження міжнародного права з позицій традицій юснатуралізму та позитивізму, є досить фрагментарним у вітчизняній доктрині міжнародного права. Серед українських вчених, які присвятили належну увагу означеній проблематиці, необхідно насамперед виокремити творчий внесок В. Буткевича, В. Василенка, О. Мережка.

Мета статті полягає, по-перше, у здійсненні систематизації загальних положень теорії міжнародного права щодо особливостей взаємодії позитивізму та юснатуралізму та, по-друге, в активізації дискусії та заповненні існуючих прогалів у даній сфері наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу

Світоглядне уявлення про юридичну природу міжнародного права, його сутність, зобов'язальну силу, особливості правотворення та правозастосування знаходиться на зрізі двох основних підходів до дослідження міжнародного права: позитивізму та юснатуралізму.

Кон'юнктура юридичної думки, зокрема в частині співвідношення позитивно-правових і природно-правових підходів до праворозуміння, знаходиться у прямій залежності від конкретної історичної епохи. Незважаючи на тривалу боротьбу між позитивістською і природничою школами сьогодні передчасно стверджувати про остаточне розв'язання цієї основоположної проблеми юриспруденції.

Сучасні дослідження структури міжнародно-правової матерії необхідно проводити у спосіб поєднання вчення як позитивізму, так і юснатуралізму. Абсолютизація одного із означених підходів неминуче призводить до однобічного тлумачення міжнародного права, яке не завжди є переконливим у своєму обґрунтуванні міжнародно-правових явищ. Симбіоз у вигляді співіснування позитивізму та юснатуралізму у міжнародному праві є більш, ніж очевидним. Саме тому окремо взяті позитивістська або природнича концепції фактично не можуть забезпечити цілісну та об'єктивну точку зору. На цьому тлі переконливо звучать слова дослідника - М. О'конелла: „За допомогою одного позитивізму неможливо зрозуміти міжнародне право” [21, с. 385].

Засади положення доктрини природного права ґрунтуються на ідеї існування незмінних, універсальних, абсолютних і очевидних правил поведінки, які нерозривно пов'язані із засадами свободи, моралі, справедливості [15, с. 221]. У результаті цього характерною є прив'язка до відповідної системи цінностей, котра відображає аксіологічний аспект юснатуралізму.

Відповідно до вчення позитивізму право, на протигагу суб'єктивної, ірраціональної та метафізичної природи юснатуралізму, завжди носить волевстановлений характер, а тому є формально визначеним у суб'єктивних правах і обов'язках. У даному контексті морально-етичні засади існують ізольовано від юридичних норм та не виступають їх ціннісною основою [20, с. 286].

Загальнотеоретичні проблеми про позитивне і природне у праві залишаються актуальними для теорії і практики міжнародного права. Сьогодні спостерігається

тенденція до посилення позицій позитивізму, що особливо яскраво проявляється в контексті дослідження періодизації історії міжнародного права, його джерел і суб'єктів, юридичної природи.

Широке застосування позитивістських підходів властиве під час тлумачення історико-правових аспектів становлення і розвитку міжнародного права. У даному питанні більшість юристів-міжнародників традиційно дотримується точки зору, яка полягає в тому, що поява міжнародного права детермінована виникненням держави. Теоретичні конструкції стосовно хронологічних рамок зародження міжнародного права головним чином проявляються у наступному: міжнародне право виникає одночасно із державою [8, с. 3], міжнародне право зародилось разом з виникненням держави і внутрішньодержавного права [10, с. 15] або виникненням держав та зародженням системи відносин між ними (кінець III – початок II тисячоліття до н.е.) [19, с.35]

Існують також інші позитивістські концепції, які є відгалуженням від ідеї про похідний від держави характер міжнародного права. Передусім слід виокремити період середньовіччя як передумову для формування міжнародного права. У такому розумінні об'єктивна необхідність існування міжнародного права обумовлюється різними обставинами: системою міжнародних відносин, Вестфальським миром 1648 р. як джерелом поняття суверенітету тощо.

У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на твердження Л. Оппенгейма, який зазначає, що міжнародне право як право, що регулює відносини між суверенними і рівними державами, – це продукт сучасної християнської цивілізації, котрий існує близько 400 років [16, с. 85].

Концептуально наближеним можна вважати науковий підхід українського вченого І. Лукашука, який наполягає на тому, що міжнародне право як юридичний засіб регулювання міждержавних відносин знаходить визнання у практиці держав лише у кінці середніх віків [9, с. 68].

Загалом на цьому ґрунті позитивізм відкидає будь-які теорії, які презюмують мож-

ливість появи міжнародного права у державний період [11, с.12]. Відтак досить очевидний недолік, як вбачається, складає неспроможність позитивістської школи запропонувати відповідь на питання щодо правової регламентації відносин між народами до моменту їх самоорганізації у держави як політико-правові утворення. Водночас акцептація ідеї про правосвідомість, яка є проекцією уявлення людського розуму про добро і зло, правильне і неправильне з точки зору моралі та справедливості означає, що існують конкретні індикатори, які підтверджують факт існування міжнародного права у період, який передував появі держави. Частково з цим погоджуються навіть прихильники позитивізму у російській доктрині міжнародного права [12, с.22].

Натомість альтернативою догматиці позитивізму стосовно ролі держави у зародженні міжнародного права виступає вчення юснатуралізму з його концепцією *ubi societas, ibi jus* („де суспільство – там право”) та тлумаченням міжнародного права як спільного надбання народів (О. Ейхельман, Дж. Скот, Дж. Фіцморіс) [2, с. 300-301]

Постановка питання про витoki міжнародного права, його інституціоналізацію, а тим паче про його періодизацію містить елементи, які є дискусійними за своєю суттю [1, с.11].

Певний відбиток на дану проблему, з-поміж іншого, також накладає беззастережне автоматичне застосування сучасного наукового апарату до реалій стародавнього світу, або більш раннього періоду міжнародного права [4, с.13]. Насправді наукові розвідки в даному напрямі побудовані на спробі екстраполювання матерії сучасного міжнародного права у контекст міжнародних відносин, у якому її взагалі не існувало. У протилежному випадку усвідомлення факту специфіки міжнародного права на сучасному етапі у порівнянні з попередніми його етапами було б значно продуктивнішим. У зв'язку з цим слід погодитись з думкою про те, що „ідея повноцінної міжнародно-правової системи, яка б регулювала відносини між незалежними суверенними об'єднаннями, є чужою для

античних часів, так само як і для середніх” [6, с.41].

Таким чином, пошук консенсусу у питанні історії міжнародного права ускладнюється проблемою взаємопротилежності ідейного навантаження позитивізму і юснатуралізму, а також частково хибністю логічно-сміслових суджень.

Стійкі позитивістські традиції знаходять подальше своє відображення у формулюванні дефініцій поняття „міжнародне право” та визначенні його змістовно-правових характеристик. Відповідно структура поняття міжнародного права отримує наповнення не інакше як у вигляді системи міжнародно-правових норм звичаєвого та договірнього характеру. При цьому загальновідомо, що для позитивістів міжнародне право розглядається крізь призму сукупності принципів і норм [11, с.12], їх систематизації у цілісні інститути за певними логічними правилами [15, с. 58, 77].

За слушним спостереженням українського юриста-міжнародника О. Мережка, „найбільш популярним визначенням міжнародного права є позитивістське, згідно з яким міжнародне право є системою норм, що регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права” [14, с. 17].

Російська школа міжнародного права суттєво не відрізняється у конструюванні категоріального апарату, оскільки наполягає на тому, що ключовим аспектом у визначенні права в цілому є те, що воно представляє собою систему юридично обов'язкових норм, які регулюють суспільні відносини [13, с.13].

У цілому відсутність у розглянутих позитивістських дефініцій поняття „міжнародне право” будь-яких елементів юснатуралізму, у тому числі аксіологічного аспекту, пов'язане не в останню чергу з волевстановленим характером права.

У відповідності до доктрини позитивізму юридична обов'язковість норми за способом волюнтаристського правотворення залежить безпосередньо від прямого або опосередкованого волевиявлення суб'єкта. Розглянуті доктринальні положення планомірно матеріалізуються у правовій ре-

альності, зокрема у практиці міжнародних судів. Характерно, що Постійна палата міжнародного правосуддя у рішенні по справі Лотус 1927 р. постановила, що в основу міжнародного права покладена воля держави [7, с. 32].

Юснатуралізм, навпаки, заперечує консенсуальну природу права та його норм з причини їх абсолютної імперативності, незалежно від згоди суб'єкта. У такий спосіб природнича теорія не визнає за правом волевстановленість як його невід'ємну ознаку, позаяк джерелом права тут виступає природа [5, с.722], розум людини [9, с. 46] або обгрунтовується його божественне походження [18, с. 201]. Саме з цієї причини поняття міжнародного права у його юснатуралістичному розумінні охоплює категорії природного розуму, справедливості, моралі, етики [3, с. 17].

Разом із тим, незважаючи на масштабність та категоричність змістовно-ідейних положень позитивізму, без відповіді залишається питання з його боку стосовно наявності принципів і норм „надпозитивного” характеру, що є юридично обов'язковими для усіх без винятку суб'єктів, незалежно від волевиявлення. У нормативній системі міжнародного права, яка за своєю природою в дійсності є волевстановленою, паралельно існують загальні принципи права, імперативні принципи міжнародного права (*jus cogens*), котрі характеризуються своєю безумовністю [14, с. 15]. Відповідно, мається на увазі те, що розглянуті різновиди міжнародно-правових норм абсолютно обов'язкові та водночас автономні від згоди держави.

Позитивізм, на нашу думку, відкидаючи елементи юснатуралістичного праворозуміння, певною мірою не узгоджується із соціальною реальністю, у якій функціонує міжнародне право. Без усвідомлення того, що позитивне міжнародне право ґрунтується на ідейній основі як сукупності цінностей, що є її константами, а також інших структурних елементів природно-правового походження (*jus cogens*), неможливо сформулювати об'єктивне та цілісне щодо якісних характеристик природи міжнародного права. Звідси об'єктивується спри-

ятливе підґрунтя для пошуку способів та методів зближення позитивістського та природничого начал міжнародного права, або принаймні максимальної відповідності норм права імперативам моралі. Додатковим стимулом для цього імпліцитно служать заклики науковців до розробки компромісу у даній сфері: „ні міжнародне право, яке ґрунтується на природному законі, ні міжнародне право, що має в основі лише звичаї і договори, не можуть претендувати на винятковість у володінні повнотою юридичної істини” [17 с. 13].

Висновки

Позитивізм та юснатуралізм взаємоповнюючі компоненти однієї правової реальності як от міжнародне право, у якій вони співіснують. Водночас, незалежно від об'єму їх наповнення і відображення в міжнародно-правовій матерії, вони служать гарантією подальшого існування і розвитку міжнародного права у забезпеченні колективних інтересів людства, збереженні загальнолюдських цінностей.

Література

1. Анцелевич Г.О., Покрещук О.О. Міжнародне право: підручник / Г.О. Анцелевич, О.О. Покрещук. – К.: Алерта, 2003. – 410 с.
2. Буткевич О.В. Міжнародне право середніх віків / О.В. Буткевич. – К.: Вид-во гуманіт. л-ри, 2008. – 672 с.
3. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / В.Г. Буткевич, В.В. Мицик, О.В. Задорожній. – К.: Либідь, 2002. – 608 с.
4. Василенко В.А. Основы теории международного права / В.А. Василенко. – К.: Выща школа, 1988. – 288 с.
5. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю.С. Шемчушенка. – К.: Юридична думка, 2007. – 992 с.
6. Гердеген М. Міжнародне право / М. Гердеген. – К.: КІС, 2011. – 516 с.
7. Граф В. Международное право. Пер с нем. / В. Граф. – М.: Инфотропик Медиа, 2011. – 992 с.
8. Левин Д.Б. История международ-

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються актуальні питання, пов'язані із сутністю міжнародного права, з точки зору юснатуралістичної та позитивно-правової школи праворозуміння. Здійснено аналіз основних аспектів інтегративної взаємодії природно-правового та позитивно-правового начал в рамках міжнародного права.

SUMMARY

The article is dedicated to critical survey of topical issues related to the juridical essence of international law from the standpoint of natural and positive law tradition. Apart from this article represents scientific research of integrative interaction between natural and positive within international law context.

ного права / Д.Б. Левин. – М., 1962. – 136 с.

9. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учебник / И.И. Лукашук. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.

10. Международное право: учебник / Отв. ред. Г.В. Игнатенко. О.И. Тиунов. – М.: Норма, 2005. – 624 с.

11. Международное право: учебник / Отв. ред. В.И. Кузнецов. – М.: Юристь, 2001. – 672 с.

12. Международное право: учебник / Отв. ред. В.И. Кузнецов, Б.Р. Тузмухамедов. – М.: Норма, 2007. – 944 с.

13. Международное право: учебник / Отв. ред. Е.Т. Усенко, Г.Г. Шинкарецкая. – М.: Юристь, 2005. – 495 с.

14. Мережко О.О. Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права / О. Мережко. – К.: Юстиніан, 2010. – 320 с.

15. Михайлов А.М. Генезис континентальной юридической догматики: моногра-

фия / А.М. Михайлов. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 496 с.

16. Оппенгейм Л. Международное право. Том 1. Мир. Полутом I. / Л. Оппенгейм. – М., 1948. – 408 с.

17. Репецький В.М., Лисик В. М. Міжнародне гуманітарне право: Підручник / В.М. Репецький. В.М. Лисик. – К.: Знання, 2007. – 467 с.

18. Тункин Г.И. Теория междунаодного права. Под общ. ред. Л.Н. Шестакова / Г.И. Тункин. – М.: Зерцало, 2006. – 416 с.

19. Ушаков Н.А. Международное право: учебник / Н.А. Ушаков. – М.: Юристь, 2005. – 304 с.

20. Blackman R. There is there there: defending the defenseless with procedural natural law / R. Blackman // Arizona Law Review. – № 37. – 1995. – p. 285-353

21. O'Connell M. International law's natural normativity / M. O'Connell // American Society of International Law Proceedings. -- № 103. – 2009. – p. 385-388